

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE ŞEYTAN KINASI †

Deniz Güçlü

Kocaeli University,, Kartepe Tourism Vocational School, Kartepe, Kocaeli, Turkey

*Corresponding Author:

E-mail: denizgucludeniz@gmail.com

(Received 12th February 2021; accepted 16th June 2021) ORCID 0000-0001-7040-4068

ÖZET. Şeytan halk kültüründe İslamiyet'in etkisi ile tüm kötülüklerin kaynağı, baştan çıkarıcı, günaha sevk eden bir varlık olarak görülmektedir. Bu özelliklerinin dışında bazı doğüstü olarak kabul edilen fenomenlerin de kaynağı olarak gösterilmektedir. Çoğunlukla sabah uyanınca ellerde ayaklarda görülen kına rengi lekeler halk arasında "Şeytan Kınası" olarak adlandırılmaktadır. Bu olay bazı yörelerde "Melek Kınası" olarak bilinse de daha çok şeytana atfedilmektedir. Çalışmamızda 2016-2018 yılları arasında Kocaeli'de "Doğüstü Varlıklar İlgili Memorat" çalışması sırasında kaynak kişilerden derlediğimiz "Şeytan Kınası" değerlendirilecektir. Çalışmamız yüz yüze yapılmış olup 40 kişi ile görüşülmüştür. Dört kaynak kişimiz "Şeytan Kınası"ndan bahsetmiştir. Dördü de 18-40 yaş aralığında ve kadındır.

Çalışmamızda ayrıca yazılı kaynaklar ışığında şeytan kelimesinin ve inancının tarihçesi de sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeytan, Din, İnanç, Halk İnançları,

DEVIL'S HENNA IN TURKISH FOLK CULTURE

ABSTRACT. Satan is seen as the source of all evil, seducing and inciting sin with the effect of Islam in folk culture. Apart from these features, it is also shown as the source of some phenomena that are considered supernatural. Henna-colored stains, which are mostly seen on the hands and feet when waking up in the morning, are called "devil's henna" among the people. Although this event is known as "Angel Henna" in some regions, it is mostly attributed to the devil. In our study, "Devil's Henna", which we compiled from source persons during the "Supernatural Beings Related Memorate" study in Kocaeli between 2016-2018, will be evaluated. Our study was conducted face-to-face and 40 people were interviewed. Our four sources talked about "Devil's Henna". All four are women between the ages of 18-40. In our study, the history of the word devil and belief in the light of written sources will also be presented.

Keywords: Folk Culture, Faith, Folk Beliefs, Satan, Supernatural Beings

GİRİŞ

"Uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek" anlamındaki **şatn** veya "öfkesinden yanıp tutuşmak" manasındaki **şeyt** kökünden ileri sürülen şeytan kelimesi "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helake maruz kalmış varlık" anlamındadır. İbranice karşılığı **satan** "düşman, düşmanlık etmek, suçlamak karşı gelmek" manasındaki **stn** kökünden türediği kabul edilmektedir. Semavi dinlerde tanrıya başkaldıran melek olarak adlandırılmıştır ve çeşitli mitolojilerde kötücül varlık olarak karşılığı bulunmaktadır. Dualizm geleneği ile karşımıza çıkan iyi tanrı - kötü tanrı inancının bir yansıması olduğu da düşünülmektedir. Zerdüştlükte iyi tanrı Ahura

†Bu çalışma 29-20 Mayıs 2021 tarihinde gerçekleştirilen "I. Lisansüstü Sosyal Bilimler Sempozyumu"nda sunulmuştur.

Mazda'nın karşısında yer alan kötü tanrı Ehrimen'in özellikleri şeytan tanımına uymaktadır (Hançerlioğlu, 2013: s. 480). Ehrimen yeraltının uçsuz bucaksız karanlığında yaşayan "kötü ruh" olarak tüm fenalıkların, 9999 hastalığın kaynağıdır. Yaşadığı mekân olan yeraltının karanlıklarında yeryüzüne su, ateş, rüzgâr ve duman ile hastalık ve ölüm getiren Ehrimen'in amacı korku ve acı vermektir. Ehrimen yılan vücutlu aslan başlı olarak tasvir edilmiştir.

Sümer demonolojisinde iyi ve koruyucu ruhların yanında Ushum-Gal zarar veren kötü bir ruhtur. Babil'in dışı gece demonu Lilitu ve eril versiyonu Lilu rüzgârla gelen felaketler, hastalıklar, veba ve ölümden sorumludur. Lilitu özellikle kadınların doğurganlıklarını engelleyerek aileyi yıkmayı hedeflediği için çok tehlikeli görülür. Lilitu daha sonraları Yahudi inanışlarında Lilith, Yunan mitolojisinde Lamia olarak karşımıza çıkar (Beyaz, 2016: s.1199). Orta Asya Türklerinde ise loğusa kadınlara musallat olan Al Karısı'nın öncülü olarak kabul edilmektedir. Eski Mısır'da ise iyiliği temsil eden tanrılar olduğu gibi kötülüğü temsil eden tanrılar da yer almaktadır. Bunların en bilineni Seth'tir. Seth kötülük tanrısı olarak bilinir. Çöl fırtınalarını ve hastalıkları getirdiğine inanılır. Seth ilerleyen zamanlarda şeytanın Mısır mitolojisindeki karşılığı olarak anılmıştır. Mısır Orta Krallık döneminde ortaya çıkan bir başka karanlığın ve kaosun tanrısı olarak kabul edilen figür Apophis'tir. Apophis dev bir yılan olarak tasvir edilir. Şeytani bir cin veya iblis olarak tanımlanır. Geç Krallık döneminden itibaren Seth ile eşanlı olarak kullanılmıştır (Akin, 2001: s. 57).

Antik Yunan ve Roma'da her ne kadar kötücül varlıklar (Lamia, Harpya'lar, Mormo, Mormolyke, Striga'lar, Taraksippos, Telkhin'ler) olsa da tam bir Şeytan tasarımı bulmak güçtür. Hatta Messadie bu arayışın gülünç olduğunu belirtir (Messadie, 1998: s. 213). Yunan ve Roma tanrıları antropomorf (insan görünümlü) idi. Her tanrının hem göksel hem de yer altına ait özellikleri vardı. Yeraltına ait (khthonik) özellikler kötülük ile özdeşti. Tanrıların, insanlardan tek farkları ölümsüz olmalarıydı. Onlar da kötülük yapıyor, yaralanıyor, aldatıyor, yalan söylüyorlardı. Belki de bu nedenle salt kötülük ile özdeşleştirmek için bir tanrı ve şeytan yerini tutan bir varlık inancı geliştirmemişlerdir. Nifak tanrıçası Eris bile bizim bildiğimiz anlamda bir şeytan tasavvuruna sahip değildir. Arasından geçtiği kişilerin birbirlerini kıskanmalarına, kavga etmelerine neden olur. Eris, Thetis ile Peleus'un düğününe çağırılmadığına çok kızdığı için üzerinde "En Güzele" yazan altın elmayı Aphrodite, Athena ve Hera'nın olduğu masaya atmış, tanrıçalar arasında bir güzellik yarışması doğmuştur. Hakem olarak Zeus tarafından seçilen Paris Aphrodite'in ödülü, dünyanın en güzeli kadının aşkını seçmiş ve altın elmayı Aphrodite'te vermiştir. Böylece Helen ile Troya'ya gelerek, Troya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Bu kadar felakete rağmen yine de Eris'ten tam bir şeytan olarak bahsedilmez. Ancak Yunanlar kötülüğün kökenine ve doğasına ilişkin sorunu felsefi terimlerle ilk kez ortaya koymuşlardır (Russell, 2017: s. 157).

Şeytan; Satan, Lucifer, Baalzebub, Mephisto başta olmak üzere 20'den fazla isim ile nitelendirilir (Messadie;1998: s. 10). Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerde şeytanın yerine kullanılan iblis ise bir kısım dilbilimcilere göre "ümit kesmek, pişman olmak" anlamındaki **iblas** kökünden türemiştir. Dilbilimciler iblis kelimesinin Eski Yunanca **diabolos** kelimesinden Arapça'ya geçtiği görüşündedir. Diabolos (διάβολος) temelde karalayıcı, gıymet yapan, iftiracı anlamlarına gelmektedir. Daha sonraları Yeni Ahit ile birlikte **şeytan** anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bir kısım dilbilimciler ise İbranice'den Arapça'ya geçmiş bir kelime olan ve Allah'a isyan etmeden önceki adının

Azâzîl/Azazel olduğu görüşündedir. Azazil gökyüzünde olup biten her şeyi yeryüzüne açık etmiştir. Bu bağışlanmaz bir suçtur ve Tanrı, başmelek Rafael'i Azazil'i sıkı sıkıya bağlamakla görevlendirir. Esat Korkmaz "Şeytan Tasarımları Terimleri" sözlüğünde Azazel ve Azazil'i iki farklı madde olarak ele almıştır. Azazel; Zerdüşlükte, Ehrimen'in uğursuz ordularında görev yapan ıssız yerler cini, Yahudilikte çöllerde günah keçisi biçiminde görünen çöl şeytanı, Hristiyanlıkta çöllerin günah kaynağı olarak ve İsa'yı baştan çıkaran cin, Hristiyan gnostik kaynaklarda verilen demon kıdem listelerinde "büyük prens" durumundaki şeytan. Azazil; İslamiyet'te Şeytan'ın Tanrı'ya isyan etmeden önceki adı (Korkmaz, 2006: s. 111-113) olarak izah etmiştir.

Şeytan karşılığında tâğût, cân, ifrit kelimeleri kullanıldığı gibi, mârid (alabildiğine inatçı) ve garûr (aldatan) kelimeleriyle nitelendirilir. Şeytan kelimesi Ahd-i Atik'in erken dönemlerine ait bölümlerinde cins ismi olarak (satan) "düşman, muhalif, engel olan" anlamında kullanılır. Daha geç dönemlerde ise şeytan kelimesi özel isim biçiminde (ha-Satan) Tanrı'nın hizmetinde çalışan, Tanrı'nın izniyle peygamberleri ve insanları sınavan semavi bir varlık olarak yer almıştır.

Özellikle İncillerde şeytanların prensi olarak yer alan Beel-zebub, Eski Ahit'te Filistin şehri Ekron'un yerel tanrısının ismidir. Beel-zebub "Sineklerin Tanrısı" anlamındadır. Yahudilikte "evin tanrısı" anlamında kullanılan Ba'alzbul'un Yeni Ahit'in Yunanca'ya çevrilmesi sırasında Beel-zebub'a dönüştüğü sanılmaktadır (Korkmaz, 2006: s. 119). Şeytan ve cinler ile sineklerin bağdaştırılması tam olarak açıklanamamakla birlikte, Şeytan ve cinlerin uçmaları ile sineklerin pislik ve hastalık taşımaları gibi özellikleri nedeniyle bağ kurulmuş olabilir. Nitekim Orta Çağ metinlerinde bir şeytan çıkarma ritüelinde şeytan işgalinde olan bir kişinin ağzından sinek kılığında bir şeytan çıktığı aktarılır (Akin, 2001: s.150). Bu tema Hollywood filmlerinde de kullanılmıştır.

İslamiyet öncesi Orta Asya'da yaşayan Türkler'de şeytan varlığının karşılığı olarak Erlik Han'ı görmekteyiz. Erlik Han yeraltı saltanatının hâkimi ve şeytani güçlerin lideridir. Tüm kötü ruhlar onun yönetimi altındadır.

Çeşitli Dillerde Şeytan; Almanca- Teufel, Arnavutça-Djali, Çekçe-D'abel, Danca-Duivel, Estonca-Kurat, Fince-Paholainen, Fransızca-Diable, Hırvatça-Vrag, Hintçe-Shaitan, İbranice-Shed, İsveççe-Djävil, İtalyanca-Diavolo, Katalanca-Diable, Latince-Diabolus, Macarca- Ördög, Romance-Drac, Rusça-D'yavol, Yunanca-Diabolos

YAHUDİLİKTE ŞEYTAN

Yahudi inancına göre Şeytan isyan ettiği için Tanrı katından kovulmuş ama gücünü yitirmemiştir. Yahudi mistikleri şeytana karşı muskalar, tılsımlar gibi araçlar geliştirmişlerdir. Melekler iyi ve kötü olarak ikiye ayrılır ve kötü meleklerin başkanı şeytandır. Yahudilikte, Zerdüştlüğün etkisi ile tüm kötülüklerin şeytandan geldiğine inanılmaya başlanmıştır. İÖ 300-150 yılları arasında şeytan fikrinin İbraniler arasında gelişmeye başladığını görmekteyiz. Messadie bu durumun Yahudilerin, İskender'in İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmelerine bağlar. Yine de şeytan Yahudi geleneğinde vardır ve Hristiyanlık Şeytan'ı Yahudilikten alır (Messadie; 1998: s. 397). Yeni Ahid döneminde şeytan yılan ile bir tutularak Cennet bahçesinde Âdem ile Havva'ya günah işleterek kovulmalarına neden olmuştur. Sonraki dönemlerde insanın hasmı haline gelir ve türlü hilelerle onun yoldan çıkartır.

HRİSTİYANLIKTA ŞEYTAN

Hristiyanlıkta “demon” sözcüğü tamamıyla şeytan ile özdeşleşmiş durumdadır. Demon kavramının kökeni Yunan inançlarında “Daimon” olarak karşımıza çıkan cin olarak tanımlayabileceğimiz hem iyi hem kötü olabilen yarı tanrısal varlıklardı. Sokrates kendi “Daimon”unu bir esin perisi gibi tarif eder. Δαίμων (Daimon) sözcüğünün zaman içinde Demon haline gelmesiyle Demonoloji oluşmuştur. Eski Yunanca da ayrıca bir varlık adı olarak demon diye bir kelime yoktur. Demon kelimesine yakın bir kelime olan Δεῖμος (Deimos) sözcüğü hem korku anlamına gelir hem de savaş Tanrısı Ares’in yardımcısı olan tanrının adıdır. Roma inançlarında “Genius” koruyan bir varlık olarak tanımlanır. Hristiyan geleneğinde insanın doğuştan günahkâr doğduğuna cinlerin ve şeytanların istilasına açık olduğu görüşü vardır. Vaftiz töreni de bunun için gerçekleştirilir. Aziz Augustinus, demonları ayrıntılı olarak tasvir eder ve hayal mahsulü yaratıklar olarak görülmemesi gerektiğini vurgular (Akın, 2008: s. 57). 16. yüzyılda Binsfeld, Hristiyanlığın yedi ölümcül günahı ile bağlantılı olan yedi cinin adını vermektedir: Lucifer (Gurur), Mamnon (Pintilik), Asmode (Şehvet), Satan (Kızgınlık), Belzebuth (Oburluk), Leviathan (Arzu), Belgefor (Tembellik) (Scognamillo-Arslan, 2000: s. 21).

Lucifer aslında Latince “Işık Getiren” demektir ve Venüs gezegeninin adıdır. Dante’nin Cehenemin’nde Lucifer, Satan ile özdeşleşir ve anlamının tam tezatı bir biçimde Şeytan’ın bir adı olarak yerleşir (Dante, Ceh. XXXI 142).

Hristiyanlık’ta Yahudiliğe göre çok daha net bir şeytan figürü yer alır. Hz. İsa’nın tüm peygamberlik dönemi boyunca yaptığı tek şey Şeytan, Baalzebub, Azazel’in planlarını bozmaktır. İncil sayısız cin çıkarma öyküsü ile doludur. Şeytan Meleklerin başyken, emrindeki meleklerle birlikte Allah’a isyan etmiş ve hep birlikte kovulmuşlardır (Ateş; 1995: s. 50). Hz. İsa’ya musallat olarak onu günaha sürüklemek istemiştir. Şeytan, İsa çarmıha gerildiği zaman çok mutlu olmuştur. Ancak Tanrı, ölümünden üç gün sonra dirilişe ve günahkârların kurtuluşuna çevirmiştir. O an için kazanmış gibi görünse de, üstünlüğünün sona ereceğini bilemez. İblis dünyadaki her türlü şer ve kötülükten sorumludur. İnsanları kandırarak doğru yoldan çıkarır ve günaha sürükler. Yuhanna’nın Vahyi’nde; Şeytan’ın Tevrat’ta Âdem ile Havva’nın cennetten kovulmalarına neden olan yılanla aynı olduğuna işaret eder (Yuhanna’nın Vahyi; 20/7-10). 1215 yılında toplanan Laterano Konsili’nde: “*Şeytanlar ve cinler de Tanrı tarafından yaratılmıştır; ancak yaratılışları sırasında kötü değillerdi; kendi hataları yüzünden kötü olmuşlardır.*” diye ilan etmişlerdir.

Orta Çağ şeytan inancının en zirve noktasına eriştiği dönemdir. Neredeyse tüm otacı ve ebe kadınlar büyücüydü ve şeytan ile iş birliği içindeydi. Hristiyan Azizleri, kadını şeytanının insan nefsine giriş kapısı olarak tanımlarlar. Cadının şeytanla girdiği efendiköle ilişkisinin temelinde kadının zayıf karakteri ve sapkınlığa varan cinsel açlığının yattığı inancı 16. yüzyıldan itibaren görülen tüm cadı davalarının ana eksenini oluşturmuştur. Şeytan, cadı tarikatının tanrısı konumundadır. Ancak şeytan sadece cadılara yol göstermez. Tüm felaketlerinde sorumlusudur. 16. ve 17. yüzyılda şeytan üzerine yazılan kitapların çokluğu bu dönemde yaşanan akıl tutulmasına işaret eder. Erken yeniçağ insanı için kilise tarafından tasarlanan dünya şeytanlarla doludur ve şeytan her yerdedir. Haydar Akın, Hristiyanlığın yaklaşık iki bin yıla yayılan geçmişinde

kötülüğün en büyük temsilcisi şeytan ve demonlara karşı verilen amansız bir mücadelenin tarihi olarak çok doğru bir şekilde tanımlamıştır (Akın, 2008: s. 55). Tapınak Şövalyeleri'nin güçlenmesinden rahatsızlık duyan Fransa Kralı IV. Philippe tarikat üyelerini sapkınlık, haça tükürme, Baphomet'e (Şeytan ile özdeşleştirilen Pagan bir figür) tapma gibi nedenlerle suçlamalarda bulunmuş ve başta Büyük Üstad Jacques de Moley olmak üzere tarikat mensupları idam edilmiş, tutuklanmış, mallarına el konulmuştur.

Orta Çağ'da cinlenme o kadar önemli bir hale gelmiştir ki, kilise tarafından kurulan Engizisyon Mahkemelerinde büyük bir çoğunluğu kadın olmak üzere binlerce kişi cinlerle, şeytanla iş birliği yaptığı gerekçesi ile diri diri yakılmıştır. Cinlenen, şeytan ile iş birliği yapan kişiler cadı olmak ile suçlanmıştır. Cadı olmak ile suçlanmak için komşunun iddiası çoğu zaman yeterli olmuştur. Solak olmak, kedi beslemek, sahibi olduğu ineklerin iyi süt vermesi gibi mesnetsiz iddialarla insanlar komşularını suçlamıştır. Orta Çağ Avrupası'nda antik dönemlerden kalan bilgilerle otacı çoğu kadın da cadılık suçlamaları ile idam edilmekten kurtulamamıştır.

Orta Çağ'da cinler, iblisler, şeytanlar üzerine o kadar çok kafa yorulmuştur ki bunun sonucunda Hristiyan ve Yahudi din adamları, iblisleri kutsal metinlerde anlatılan meleklerin mertebesine denk düşecek şekilde hiyerarşiler altında bir düzen kurdular. Bunların en tepesinde Şeytan, onun altında tümenler oluşturacak şekilde iblis sürüleri yer alırdı. İspanyol piskopos Alfonso de Spina 1467'de iblislerin toplam sayısını 133.316.666 olarak hesapladı ve cinleri on gruba ayırdı: Kader cinleri, Goblinler, İnkubus ve Sukkubuslar, boşa gezen cin sürüleri, ev cinleri, Drude'ler, cin ile insanın birleşmesinden doğan yaratıklar, yaramaz ve haşarı cinler, azizlere saldıran cinler, yaşlı kadınları kandıran cinler (Öztürk, 2009: s. 243). Bir yüzyıl kadar sonra Hollandalı cin ve şeytan uzmanı Johann Meyer bu rakamı daha makul bir sayıya indirdi ve 4.439.556 olarak belirledi. Her biri 6666 iblisten oluşan 666 tümene ayırdı (Dell, 2014: s. 30). 666 sayısı da tesadüf değildir. Aziz Yuhanna, şeytanın "rakam" karşılığının, "666" olduğunu söyler. Bu rakam özellikle modern dünyada pek çok yerde karşımıza çıkar. Ürün tasnifi ve fiyatları belirleme için kullanılan barkod sisteminde sayıları gösteren çizgi gruplarının başında, ortasında ve sonunda yer alan çizgilerin her biri altı sayısının işaretidir ve bütün barkodlarda 666 yazılıdır. Klasik ruletteki sayıların toplamı 666'dır ve bu nedenle rulet şeytan oyunu olarak anılır. Modern çağın en önemli icadı olan internetin en önemli kavramı olan "world wide web" ifadesinin kısaltması "www"de bulunan "w" harfi, İbrani alfabesindeki "vav" harfidir ve bu harfin sayı karşılığı altıdır. "www" bu nedenle 666 sayısına karşılık gelir ve şeytanın adresi olduğuna inanılır. Bunun gibi daha pek çok efsane ve komplo teorisi 666 sayısı ile ilişkilendirilmektedir (Korkmaz, 2006: s. 70).

Cinlenmiş kişilere, Katolik Kilise tarafından uygulanan Egzorsizm (Exorcism) denilen şeytan çıkarma ritüeli gerçekleştirilir. Eski Yunanca Eksorkismos (ἐξορκισμός) sözcüğünden gelen Egzorsizm "yeminle bağlanma" anlamındadır. Ritüelde çeşitli büyüsel içerikli dualar, kutsal su, tütsü, otlar ve haç kullanılır. Bu uygulama saatler hatta günler sürebilir. Şeytan ve cin çıkarma işlemlerinin tarihi Sümerlere kadar uzanmaktadır. Antik metinlerden Sümerlerin bu işleme "Kuppuru" adını verdiklerini öğrenmekteyiz (Korkmaz, 2006: s. 421). Şamanist Türklerde de bu işlem Şaman tarafından gerçekleştirilmektedir.

İSLAMİYETTE ŞEYTAN

İslamiyet öncesi Arap toplumunda şeytan önemli bir figürdür. Arap şairlerinin şiir söyleme ve yazma kabiliyetlerinin şeytandan aldıkları inancı yaygındı. Tüm o güzel şiirlerin ilhamının şeytandan geldiğine inanılmıştır (Çelik, 2013: s. 68).

İslamiyet'ten önceki inanışlarda "kötülük yapan cin" olarak dile getirilen şeytan kavramı, İslamiyet ile birlikte Allah'ın yarattığı ilk insan olan Hz. Âdem'e secde etmediği için kovulan cinlerden bir varlıktır. "*(Allah) buyurdu: 'Sana emrettiğim zaman, seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis): 'Ben, dedi, ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.'*" (Araf 7/12). "*(İblis) dedi ki: 'Ben ondan hayırlıyım; beni bir ateşten yarattın, onu ise bir çamurdan yarattın.'*" (Sa'd 38/76). Şeytan'ın meleik olduğu inancı daha çok Hristiyanlık inancıdır. İslamiyet'te Şeytan cinlerdendir: "*Yine o vakti hatırla ki, meleklerle: 'Âdem için secde edin!' demiştik, hemen secde ettiler, ancak İblis cinlerden idi Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz beni bırakıp da onu ve soyunu kendinize dost mu ediniyorsunuz? Onlar size düşman iken! Zalimler için ne kötü bir değişme!*" (Kehf 18/50). Şeytanın en büyük özelliği insanları kandırması, yoldan çıkarması, Allah'a karşı gelmesini sağlamaktır. İslami inancın etkisiyle oluşan bu inanma ile şeytan görünmeyen ama yine de insanlar üzerinde etkisi olduğuna inanılan bir figür haline gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de hem çoğul "al-şayâtin" hem de "İblis" adıyla pek çok ayette adı geçer (Bakara 34; Âli İmran 36; Nisâ 117).

Hz. Peygamber, insanın şeytana karşı yürüttüğü mücadeleyi "Büyük Cihat" olarak nitelendirmiştir. Kur'an şeytanı tüm özellikleriyle anlatır ve ona karşı yürütülen savaşta kullanılacak silahları gösterir. Şeytan ile mücadelede en önemli atılacak adım Allah'a sığınmaktır. Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre içki, kumar, putlar ve fallar şeytanın işlerindedir ve sakınmak gerekir. Kavga, döğüş ve cinayet de şeytanın telkinleridir. Şeytan, kardeşleriyle Hz. Yusuf'un arasını bile bozmuştur. Onları, Hz. Yusuf'u kuyuya atacak hale getirmiştir (Yusuf 4). Şeytan'ın en büyük hedefi insana Allah'ı unutturmaktır.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinde şeytanın bir tane olmadığı başka şeytanlarında da olduğu anlaşılmaktadır. Hatta her insanın ayrı ayrı şeytanı olduğu da yorumlanmaktadır. Kur'an'da şeytan kelimesi cinlerin yerine de kullanılmıştır. Şeytanın ve cinlerin aynı cinsten olduklarını işaret etmektedir (Ateş;1995: s. 50). Hatta bunun kökenine ilişkin Ferididdün Attar'ın naklettiği bir kıssa vardır: Âdem ve Havva cennetten kovulduktan sonra uzun süre ayrı kalırlar nihayetinde buluşup bir düzen kurup hayatlarını idame ettirmeye başladıklarında bir gün şeytan yanında oğlu Hannas ile kapıyı çalar. Havva'dan işi olduğu için birkaç gün oğluyla ilgilenmesi ister. Havva bir kadın olarak bu isteği geri çevirmez ancak Âdem gelip çocuğu görünce çok kızar ve çocuğu parçalara ayırır dünyanın her yanına dağıtır. Ertesi gün Şeytan gelince Havva mahcup ne diyeceğini bilemez. Şeytan "Hannas" diye seslenince her parçadan ses gelir şeytan toplanın gelin der ve parçaları birleştirir oğlu yeniden bir araya gelir. Bu olay birkaç kez bu şekilde tekrarlanır, en nihayetinde Âdem çok kızar bu sefer Hannas'ı parçalara ayırır ve Havva ile bir güzel yerler. Ertesi gün şeytan yine gelir ve Havva telaşla olanları anlatır. Şeytan yine "Hannas" diye seslenir bu efer Âdem ile Havva'nın midesinde boğuk bir ses gelir ve Şeytan "Oğlum olduğun yerde kal bundan böyle sen içerden ben dışardan işimize devam edeceğiz" der.

Kur'an'da şeytan kelimesi cinlerin yerine de kullanılmıştır. Şeytanın ve cinlerin aynı cinsten olduklarını işaret etmektedir.

Yaşadıkları coğrafya nedeniyle Hristiyan ve İslam toplumlarında, Yahudilere ait şeytan inancı devam etmiştir. Zamanla bu inançların kaynakları birbirine karışmıştır. Rahipler kodeksinde geçen bir rivayette “*Üzeri kapatılmayan, açık bırakılan her kap murdardır*” der. Çünkü kötü ruhlar rahatlıkla bu kaplara saklanabilirler. Aynı inancı İslamiyet’te de görmekteyiz. Bir hadis-i şerif şöyledir: “*Çünkü şeytan (Besmeleyle) kapanmış olan kapıyı açamaz, (kabin ağzını örten) bağı çözemez, (ağız örtülü olan) kabi açamaz. (Bunları yaparken Besmele çekmeyi unutmayın). Çünkü (Besmele çekmezseniz) küçük fare, insanların evlerini ateşe verebilir*”. Bu hadis hastalık yapan mikrop ve kemirgenlerin açıkta kalan yiyeceklere temas etmeleriyle hastalık getirmeleri olarak yorumlanır.

HALK İNANÇLARINDA ŞEYTAN

Şeytanın varlığı tartışılarsun halk inanışlarında kendine yer bulmuş çok çeşitli pratiklerin, ritüel ve inançların yerleşmesine neden olmuştur. Jung “*Eğer kötülük ilkesini bir gerçeklik olarak kabul ediyorsanız, ona rahatlıkla şeytan adını verebilirsiniz*” der (Akt. Russell, 2017: s. 38). Türk kültüründe tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi, insanlardan farklı canlıların yaşadığına ve olumlu-olumsuz insan hayatına etkilerine inanılmaktadır. İyi ve kötü olarak ayrılan bu varlıkların iyi olanları; cin, peri, melek, iye olarak adlandırılırken kötü olanları ise; şeytan, cin, alkarısı, cadı başta olmak üzere pek çok yerel isim verilmiş ve kötü varlıklardan korunmak için sayısız inanç ve pratik geliştirilmiştir. Tanyu; dini folklor veya manevi inançların çeşitleri, inançların sıralanışı çalışmasında 195 inancı alfabetik olarak sıralamıştır. Listede 163. sırada “*Şeytanla İlgili İnançlar*” yer almaktadır (Tanyu, 1973: s. 132). Toplumda halk inançları ve halk dini iki ayrı kavram olarak yer almaktadır (Çobanoğlu, 2003: s. 11). Şeytan inancı hem dinin hem de kökeni şamnistik döneme kadar uzanan inaçların bir birleşkesi olarak günümüz toplumunda varlığını sürdürmektedir. Hatta popüler kültür öğeleri de bu inanç ile birleşerek çok daha farklı bir mahiyete bürünmüştür.

Bayat, şeytan kavramının zamanla Türk demonolojisinde yer aldığını belirtir. Yeraltı, şeytan varlığının oluşmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Azerbaycan, Anadolu ve Balkan Türkleri arasında yaygın olarak kullanılan kör şeytan ifadesi şeytanın Altay-Sayan mitolojisindeki yeraltı dünyası varlıklarından olan Körmesler bağlamında şekillenmesiyle ilişkilidir. Kör sıfatı öteki âlemle bağlantısının kanıtı niteliğindedir (Bayat, 2007: s. 283).

Türklerin pek çok kültür ile teması sonucunda doğüstü varlık inancı, etkileşime girdiği kültürlerden izler barındırmaktadır. Yaşar Çoruhlu (2011) bu varlıkların bir karma olduğunu belirtir.

“Türk - İslam kültüründe cinler - şeytanlar, kötü yaratıklar temelde eski Türk, Hint, İran mitolojileri ve inanışlarıyla bunların bir karmasından oluşur. Özellikle Türklere ait Orta Çağ ve daha geç dönemlerin yazma kitaplarında bu türden varlıkları çok görürüz. Bununla birlikte İslam devri mitolojisinin oluşturduğu bir dinsel kökenli anlayış da bunlara eklenmiştir. Bu son grup İslam döneminde bu varlıklarla ilgili inanışlara, Musevilik ve Hristiyanlıktaki benzeri inanışların karışmasından meydana gelmiştir. Bunlara ilişkin örnekler de genel İslam yazarlarının kitaplarında görülür. Yalnız bu grupla ilgili minyatürlerin üslubu Hristiyan ya da Musevi geleneklerinden çok Asya sanat geleneklerine bağlıdır. Cinler ve şeytan üzerine Kuran’da bir takım sure ve ayetlerde yer alan bilgileri ise ayrı bir grupta değerlendirmek gerekir.” (s.59)

Yakut geleneğine göre “ilk şaman” olağanüstü bir güce sahipmiş ama gurur ve kibri yüzünden Yakutların yüce Tanrısının üstünlüğünü tanımayı reddetmiş. Bu şamanın vücudu yumak halinde yılanlardan oluşuyormuş. Tanrı onu yakmak üzere ateşi göndermiş ama alevlerden bir kara kurbağası çıkmış. Kötü cinler bu hayvandan türemiş ve Yakut’ların en üstün erkek ve kadın şamanlarını doğurmuşlar. Turukhan Tunguz’larının ise söylencesi şöyledir: “İlk şaman şeytanın yardımıyla kendi kendine ve kendi başına şaman olmuş. Yurdun tepesindeki delikten uçup gitmiş ve az sonra kuğularla birlikte geri dönmüş” (Eliade, 2014: s. 104). Şaman sözcüğünü, Orta Asya Türklerinin kültürüne katanlar da Tunguzlardır. Bu söylenceden hareketle şaman sözcüğünün “kötü ruh, şeytan” anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Diğer Türk boylarında şaman yerine kam kelimesi kullanılmıştır.

Eliade, İran etkisiyle oluşmuş düalist bir tasarıma dikkat çeker ve bu söylencelerin daha çok yeraltı dünyasıyla ve şeytanla ilişkide buldukları kabul edilen kara şaman sınıfının kökenine ilişkin olduğunu düşünmektedir (Eliade, 2014: s. 106).

Anadolu’da şeytan inancı oldukça güçlüdür ve korunmak için pek çok inanış ve pratik yerleşmiştir. Örneğin; Aydın’da ateş yanan yere cinlerin, perilerin girmeyeceğine, ateş sönünce cinlerin, perilerin ocak başına toplanacağına inanılır (Tatar, 2016: s. 150). Şeytan ve cin görülen yere keçe konur. Eve bu gibi varlıkların gelmemesi için sarımsak asılır. Çamaşır yıkanan ve banyo edilen yerlerden geçerken yere tükürülüp besmele çekilir. Çünkü cin, şeytan gibi varlıklar buralarda bulunur. Uykudan kalkınca yatak ortada bırakılmaz. İçinde şeytanlar yatar. Eşek gece anırırsa şeytan görmüş demektir. (Abalı, 2011: s. 138). Yeni doğuş bebeği şeytan basmasın diye iğne takılır, yastığının altına ekmek ufalanır. Çocuğun kırkı çıkana kadar geceleri evde ışık sönmez. Yeni doğan çocuğun yastığının altına şeytan götürmesin diye kırk gün boyunca makas, bıçak ve ekmek kırıntısı konur. Kırklı çocuğun çamaşırı gece dışarıda bırakılırsa şeytan götürür (Abalı, 2011: s. 32). Denizli’de yeni doğmuş çocuğu kırk basmasından, şeytandan, cinlerden korumak için yatağının başındaki rafa kırmızı bir kadifeye sarılı Kur’an-ı Kerim, şişe içine soğan, sarımsak, yumurta kabukları konur (Tatar, 2016: s. 94). Isparta’da gündüz yanan ateşi söndürenin evini gece şeytanların, cinlerin basacağına inanılır (Tatar, 2016: s. 135). Kars’ta doğa olayları gökyüzündeki melek, şeytan, cin, ejderha vb. varlıkların çatışmalarına bağlanır (Tatar, 2016: s. 150). Bunun dışında iç elbiselerin ters giyilmesi, şapkanın biraz yamuk takılması, içerisinde İhlas suresinin bulunduğu muskanın taşınması gibi uygulama sonucunda cin ve şeytanın insandan uzak olacağına inanılır. Ateş yanan yere cinlerin girmeyeceği inancı da yaygındır. Ayrıca kaybolan eşyaları bulmak için “bilgici” adı verilen cin toplayan kişilere gidilir. Bilgici diye adlandırılan bu kişilerin cinlerle irtibata geçtiğine inanılır. Kaybolan veya yitirilen eşyaları şeytanların aldığına inanılmasının bir uzantısı olarak bir mendil alınır ve bu mendile bir düğüm atılır. Daha sonra “Şeytan elin bağlanası, benim yitiğim bulunası” denilir. Bu uygulama ile mendile atılan düğüm ile şeytanın elinin kolunun bağlanacağına ve yitirilen şeyin hemen gözlere ilişeceğine veya çabucak bulunacağına inanılır. Gerdeğe girecek gelin de damat da abdest alırlar. Gelinin abdest suyu evin dış cephesi boyunca serpilir. Böyle yapılınc bu yeni eve şeytan ve cinlerin musallat olmayacağına inanılır (Eşmeli, 2006: s. 44-57). Sivas’ta mezar kazılıp da , mefta henüz defnedilmemiş olursa, mezarın içine şeytan ve cin girmesin diye, kazma ile kürek çaprazlama bir şekilde mezarın üstüne konur. Güneş ve ay tutulmasında tüm Anadolu’da olduğu gibi gürültü yapılır, davul çalınır, silah atılır. Cinlerin ve kötü ruhların sestem korkup kaçacaklarına inanılır. (Örnek, 1966: s. 92).

ŞEYTAN KINASI

Şeytan halk kültüründe İslamiyet'in etkisi ile tüm kötülüklerin kaynağı, baştan çıkarıcı, günaha sevk eden bir varlık olarak görülmektedir. Bu özelliklerin dışında bazı doğüstü olarak kabul edilen fenomenlerin de kaynağı olarak gösterilmektedir. Çoğunlukla sabah uyanınca ellerde ayaklarda görülen kına rengi lekeler halk arasında "Şeytan Kınası" olarak adlandırılmaktadır. Bu olay bazı yörelerde "Melek Kınası" veya "Cin Kınası" olarak bilinse de daha çok şeytana atfedilmektedir. Şeytan kınasını, 2016-2018 yılları arasında Kocaeli'nde "Doğüstü Varlıklar İlgili Memorat" çalışması sırasında kaynak kişilerden derledik.

Memorat, "*Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye*" olarak tanımlanmaktadır. Tabiatüstü olarak tanımlanan varlıklar: cin, peri, şeytan, alkız, karabasan vb. doğüstü varlıklardır. Memorat da bu varlıklarla "görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya veya bunlardan başka bir yolla" kurulan iletişim ve bu iletişimle yaşananların, yaşayan veya ondan dinleyen birisi tarafından anlatılmasıdır (Çobanoğlu, 2003: s.21). Memorat; tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye olarak tanımlanmaktadır. Artun, "*Yaşanıldığına inanılan metafizik bir hadisenin, kişinin kendisi veya başkası tarafından anlatıldığı hikâyeye verilen addır*" diye tanımlar (Artun, 2014: s. 353)

Bu çalışma esnasında yaklaşık 40 kişi ile görüşülmüştür. Dört kaynak kişimiz "Şeytan Kınası"ndan bahsetmiştir. Kaynak kişilerimizin dördü de kadındır ve 18-40 yaş aralığındadır. Kaynak kişilerimizden üçü kendi yaşadıklarını kısa bir şekilde "*Sabah uyandığında ellerimde kına izleri gördüm annem şeytan kına yakmış*" ya da "*şeytan sana dokunmuş*" şeklinde ifade etmişlerdir (K1; K2). Üç kaynak kişimizden biri bu olayın çok sıklıkla olduğunu, doktora gitmediğini ertesi günü geçtiğini belirtmiştir (K3). Diğer iki kaynak kişimiz de hocaya gittiklerini ve hoca tarafından okuduklarını ifade etmiştir (K1; K2). Dördüncü kaynak kişimiz ise arkadaşının başından geçen kendi şahit olduğu hadiseyi oldukça detaylı olarak aktarmıştır. Kaynak kişimiz: "*Bir gün iş arkadaşım işe geldi ellerini gösterdi. İki eli de kıpkırmızı bileğine kadar. Ben çok şaşırđım. Doktora gitti. İlaç falan kullandı ama geçmedi. En sonunda hocaya gitti. Hoca 'Şeytan sana kına yakmış' demiş. Okumuş muska falan yazmış. Ama ondan sonra daha farklı şeyler yaşadı. Hava kararınca dışarıda kırmızı gözler, evde erkek şeklinde gölgeler görmeye başladı. Tekrar doktora gitti. Tomografi çekildi. Kız delirmeye başladığını düşünmeye başladı. Yeniden hocaya gitti. Onların rahat bırakmadıklarını söylemiş ve daha farklı muskalar yazmış. Kız ondan sonra rahat etti. Ama kıpkırmızı elleri hala gözümün önünde.*" (K4)

4. kaynak kişimizin aktardığı memoratta şeytan kınasının yanı sıra başka fenomenlerde yer almaktadır. Kaynak kişimizin arkadaşı önce doktora gitmesine rağmen şifa bulamayarak hocaya gitmiştir. Daha sonra birtakım varlıkları görmeye başlamasıyla olay daha ciddi bir hale gelmiştir. Haklı olarak akıl sağlığından endişe etmiş ve yeniden hocaya giderek bu durumdan kurtulmuştur. Kaynak kişimiz "*Ellerini kıpkırmızı görmesem bana biri anlatsa hayatta inanmazdım*" diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. Kaynak kişimiz üniversite mezunu iyi bir kurumda çalışan bir kadın ve kendisinin özellikle ifade ettiği gibi gözleri ile görmese böyle şeylere normalde inanmayan biridir. Gerçekten de eller ve ayaklarda sabah aniden ortaya çıkan kına rengi izler oluşmakta.

Res. 1 3.Kaynak Kişiyeye ait izler
Kaynak: Kişisel Arşiv

Aslında bu kına benzeri izler bir tür mantar enfeksiyonu (Res.1), tıpta adı **Tinea Nigra**'dır (URL 1). Tinea kelimesi mantar enfeksiyonu ve nigra ise siyah anlamındadır. Bu enfeksiyona neden olan mantar türü çoğunlukla çürüyen odun, toprak veya kanalizasyonda bulunur. Deri lekelerinin ortaya çıkması bir ila iki ay sürebilir. Durum herkesi etkileyebilir ancak yapılan araştırmalar sonucunda 20 yaş altındaki kadınlarda bu durumun daha sık görüldüğü tıbbi olarak bildirilmiştir. Bu nedenle halk arasında “evlenme yaşına gelmiş kızları işaretlerler” gibi bir söyleme neden olmuştur. Bu hastalığın bu ilginç özelliği ve kına renkli lekeleri genç kızların evlenme çağına geldiğine bir işaret olarak sayılması son derece mantıklı bir bağdaştırmadır. Hastalığın tedavisi son derece basittir, topikal kremler ile kolaylıkla geçmektedir. Ancak halk inançları içinde yerleşmiş bir inanç kişilerin daha çok hocaya gitmelerine neden olmaktadır. Basit bir deri hastalığı ile genç kızların kendini evlenmek zorunda hissetmeleri, üzerlerinde oluşan baskı, psikolojik olarak kuşkusuz çok daha derin izler bırakmış olmalıdır.

SONUÇ

Tıp hizmetlerine ulaşamayan dönemlerde bu deri hastalığının halk tarafından şeytan kınası olarak adlandırılması ve böyle bir izah yoluna gidilmesi son derece anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik özellikle Tinea Nigra'nın 20 yaş altı kadınlarda görülmesi ve kına rengine yakın lekeleri, evlenme çağına gelen kızların işaretlenmesi inancının pekişmesine neden olmuştur.

Kısa, sade, basit bir yolla izah etmek yerine mistik, karmaşık yolu tercih etmekteyiz. Gizemler, komplo teorileri, uzaylılar o kadar çok ilgimizi çekiyor ki inanmadığımızı söylesek de kendimizi bu konuların içinde bulmaktayız. Bu merakımız genetik olarak mitik dönemde dünyayı anlamaya çalışan atalarımızın bir mirası olsa gerek. Ayrıca yaptığımız hataları, işlediğimiz günahları da “Şeytan” a mâl etmek, onun tarafından kandırıldığımızı söylemek psikolojik olarak bizi rahatlatmaktadır. En planlı işlenen cinayetlerin savunması çoğu zaman “şeytana uydum” klişesi ile sonlanmaktadır. Hem gizeme olan merakımız hem de sorumluluğu üzerimizden atmak için kurguladığımız doğaüstü varlıklar bizi nedenini anlamadığımız olaylar başta olmak üzere pek çok şeyi bu varlıklar ile ilişkilendirmemize neden olmuştur. Tıbbın çok gelişmediği, tanısının yapılmadığı pek çok hastalığın kökeni cinlere, şeytanlara, büyülere bağlanmıştır. Basit bir deri hastalığının adının “Şeytan Kınası” olarak anılması bunun önemli örneklerinden biridir.

William Blatty'nin ünlü romanı Şeytan (The Exorcist) daha sonra filme de uyarlanarak dünya çapında büyük merak uyandırmıştır. Hollywood başta olmak üzere tüm sinema sektöründe benzerleri çekilmiştir. J.B. Russell “Şeytan” eserinde “*Hükümeti ele geçirip dünyada çok daha büyük zararlar verebilecekken, küçük bir kızın ruhuna girmeyi tercih edecek kadar aptal olan bir şeytani sunar bize*” sözleri ile bu kitaba haklı bir eleştiri getirmiştir. Şeytanı, popüler kültür böylesi gülünç duruma düşürmesine karşın Şeytan ve türevlerini konu alan film ve diziler büyük ilgi çekmiş ve çekmeye de devam etmektedir: Rosemary's Baby (1968), The Exorcist (1973), Constantine (2005), The Devil's Advocate (1997), Stigmata (1999), Supernatural (2005), American Horror Story (2011), Lucifer (2016) vb.

Kant'ın “*Kötülük yapma kudretine sahip olmasaydık, iyilik yaptığımız zaman ödüllendirilmeye hak kazanabilir miydik?*” ifadesi ile kötülük aslında teolojik değil ahlaki bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, H. (2001). *Orta Çağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, Dost Kitabevi, Ankara
- Akın, H. (2008). *Geç Orta Çağ ve Yeniçağ Avrupası'nda Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı*, Ankara (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ateş, A. O. (1995). *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Beyaz, D. (2016). “*Türk Mitolojisinin Kötü Dişisi: Al Karısı*”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s. 1199-1204, Samsun
- Çelik, A. (2013). *İslamın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, Beyaz Yayınları, Ankara
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul
- Dante *İlahi Komedya*, Oğlak, İstanbul
- Dell, (2014). *Canavarlar Garip Yaratılar Kitabı*, YKY, İstanbul
- Eliade, M. (2014). *Şamaniz*, İmge Kitabevi, Ankara
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Korkmaz, E. (2006). *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul
- Messadie, G. (1999). *Şeytanın Genel Tarihi*, Kabalcı, İstanbul
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara
- Russell, J. B. (2017). *Şeytan*, Panama, Ankara
- Scognamillo, G; Arslan, A. (2000). *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Cinler*, Karizma Yayınları, İstanbul
- Tanyu, H. (1973). “*Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi cilt 21 sayı 1 s132
- Tatar, R. S. (2016). *Doğum, Yaşam, Ölüm Üzerine Hurafeler*, Su Yayınları, İstanbul
- Abalı, İ. (2011). *Koçarlı Halk Kültürü*, Aydın (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

- Eşmeli, İ. (2006). *Muğla-Yatağan ve Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*, İzmir (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Karahan Kitabevi, Adana
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memortalar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara

İNTERNET KAYNAKLARI

URL 1 <https://www.uzmandoktor.net/tinea-nigra>

KAYNAK KİŞİLER

- (K1) Adının Gizli Kalmasını İstemiştir 2000, Üniversite Öğrencisi, Bekar
- (K2) Adının Gizli Kalmasını İstemiştir 1998, Üniversite Öğrencisi, Bekar
- (K3) Adının Gizli Kalmasını İstemiştir 2000, Üniversite Öğrencisi, Bekar
- (K4) Güler KOÇ, 1978, Önlisans, Memur, Evli